

INFORMACE O VALNÉM SHROMÁŽDĚNÍ ČDS 24. 5. 2006

Valné shromáždění České demografické společnosti se konalo dne 24. května 2006 v Praze. Dle presenční listiny bylo přítomno celkem 46 osob. Shromáždění schválilo zprávu o činnosti, kterou jménem Hlavního výboru přednesla předsedkyně prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., dále zprávu o hospodaření připravenou ing. Jitkou Langhamrovou, CSc., hospodářkou společnosti, a také zprávu revizní komise – tu přednesl ing. Vladimír Polášek.

Valné shromáždění dále zvolilo členy do nového Hlavního výboru Společnosti. Nově zvolený Hlavní výbor se sešel na ustavující schůzi dne 21.6.2006 a zvolil předsednictvo ve složení: předsedkyně prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc, místopředseda doc. Felix Koschin, CSc., vědecký tajemník RNDr. Tomáš Kučera, CSc, hospodářka ing. Jitka Langhamrová, CSc. Členy Hlavního výboru jsou dále RNDr. Dagmar Bartoňová, CSc., Doc. RNDr. Zdeněk Čermák, CSc., RNDr. Pavel Čtrnáct, RNDr. Dagmar Džúrová, CSc., RNDr. Tomáš Fiala, CSc., RNDr. Eva Kačerová, Mgr. Tereza Kretschmerová, RNDr. Jan Müller; revizní komise byla zvolena ve složení RNDr. Ludmila Fialová, CSc., PhDr. Pavla Horská, CSc. a RNDr. Jiřina Kocourková. Po delší diskusi nového Hlavního výboru bylo rozhodnuto, že se Společnost bude i nadále snažit udržet současný rozsah aktivit, tj. pořádat pravidelné diskusní večery a národní konferenci. Bude však nutné zvýšit atraktivitu jak diskusních večerů, tak konferencí. Jedním z možných řešení se jeví posílení interdisciplinarity témat diskusních večerů a přetvořit jejich průběh více k podobě diskusí – tj. posílit panelový typ večerů s důrazem na diskusi. V současnosti, kdy je ve veřejnosti zvýšený zájem o demografickou problematiku, by bylo vhodné, aby se Společnost více „zviditelnila“ a vyjadřovala se k některých společenským problémům s populačním vývojem souvisících.

KRYPTOGRAM MIMOMANŽELSKÉ PLODNOSTI

Dle posledních dat Českého statistického úřadu se v roce 2005 každé třetí narozené dítě narodí neprovdané ženě – respektive jeho otec není manželem jeho matky. V novodobé historii ČR to je jev nový a vyvolávající proto po zásluze pozornost sociologů i demografů.

Při analýze mimomanželské plodnosti lze velmi výhodně využít souboru indexů plodnosti, které navrhl před téměř čtyřiceti lety A. J. Coale za účelem analýzy změn manželské plodnosti. Využil přitom metod nepřímé standardizace – za standard zvolil úroveň manželské plodnosti severoamerických hutteritů (novokřtěnců) v letech 1920-1930. K výpočtu indexů stačí dávat do poměru skutečný počet narozených dětí studované ženské populace a hypotetický počet, který by se této populaci narodil za předpokladu, kdyby měla stejnou úroveň plodnosti jako hutterité (nejde o nijak nízké hodnoty – specifické míry manželské plodnosti ve věku 20-24

činily u hutteritů 0,550 dítěte na jednu vdanou ženu, ve věku 25-29 to je 0,502, ve věku 30-34 stále 0,447, ve věku 35-39 činí 0,406, ve věku 40-44 jen 0,222 a ve věku 45-49 pouze 0,061; pro věkovou skupinu 15-19 odhadl Coale úroveň manželské plodnosti na 0,300; u hutteritů v tomto věku hladinu plodnosti měřit nemohl, sňatkový věk žen byl nad 20 let). Tato úroveň plodnosti bývá považována za tzv. „přirozenou úroveň“ plodnosti, tj. za vědomě neomezovanou, a komparace tudíž poskytuje mj. základní informaci o výši úrovně plodnosti ve studované populaci. Indexy se sestavují čtyři: index manželské plodnosti (ig), který dává do poměru úroveň plodnosti vdaných žen sledované populace s manželskou úrovní hutteritů, index nemanželské plodnosti (ih), sledující úroveň plodnosti neprovdaných žen, index obecné plodnosti (if), který se vztahuje na všechny ženy, a index podílu plodnosti vdaných žen z celkové plodnosti (im), jehož název odpovídá jeho konstrukci - udává, jaký díl činí hypotetická úroveň plodnosti vdaných žen z hypotetické úrovně plodnosti všech žen (tj. jak se podílí na hypotetické úrovni kontingent vdaných žen); z výpočtu vyplývá, že tyto ukazatele vhodně odstraňují vliv změn věkové skladby žen v plodném věku. K výpočtu indexů postačuje znát pouze věkovou skladbu ženské populace podle rodinného stavu a skladbu narozených dětí podle legitimacy. Uvedená data bývají obvykle dostupná za většinu populací. Pro Českou republiku lze soubor Coalových indexů sestavit od roku 1857:

Období	Index				Podíl dětí narozených mimo manželství
	if	ig	ih	im	
1857	0,400	0,720	0,114	0,472	14,8
1869	0,406	0,713	0,100	0,499	10,8
1880	0,404	0,699	0,093	0,513	11,1
1890	0,394	0,678	0,098	0,550	12,3
1900	0,393	0,655	0,096	0,519	11,9
1910	0,328	0,549	0,082	0,529	11,3
1921	0,232	0,443	0,051	0,462	11,7
1930	0,178	0,292	0,047	0,536	12,1
1950	0,231	0,317	0,047	0,680	6,6
1961	0,174	0,224	0,030	0,727	4,8
1970	0,172	0,232	0,031	0,704	5,3
1980	0,176	0,227	0,036	0,733	5,5
1991	0,139	0,186	0,042	0,674	9,9
2001	0,099	0,150	0,047	0,502	24,0

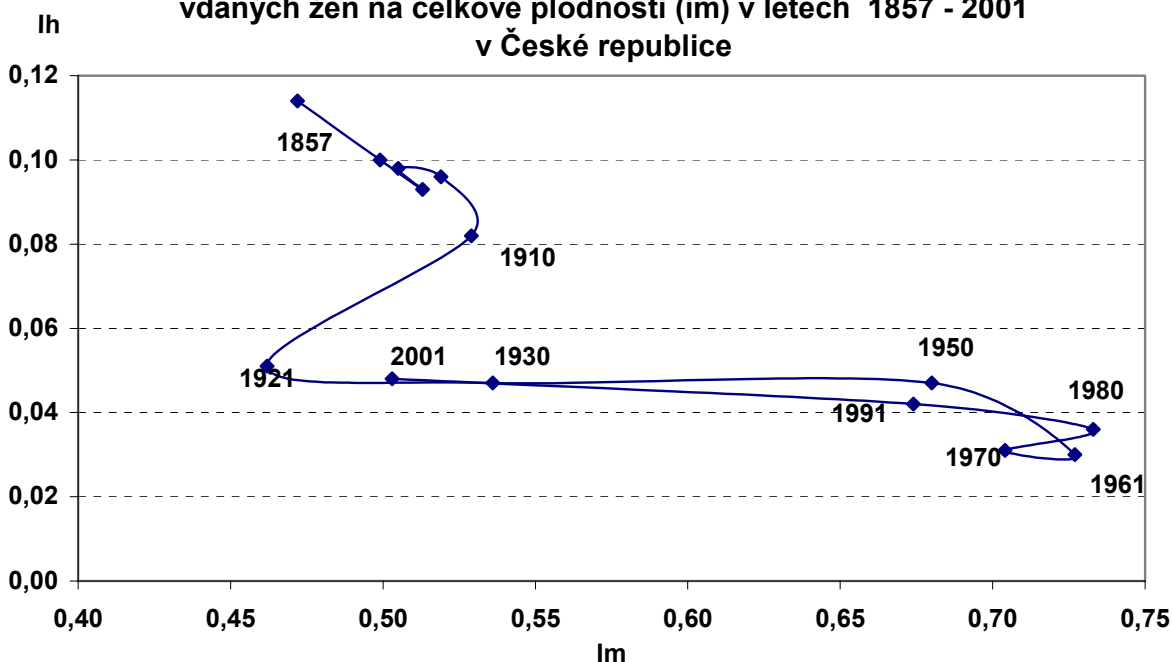
Poznámka: všechna data jsou počítána z pětiletých průměrů počtů živě narozených dětí (s rokem sčítání uprostřed intervalu – např. pro rok 2001 z let 1999-2003)

Trend je, pokud jde o **úroveň plodnosti**, jednoznačný. Z maximálních hodnot dosažených na počátku (respektive v prvních letech, která lze daty dokumentovat) se úroveň plodnosti po celé sledované období snižovala. Vzestup zaznamenaný po druhé světové válce je z dlouhodobého pohledu marginální – již na počátku 60. let byl index celkové plodnosti (if) i manželské plodnosti (ig) nižší než na počátku 30. let. Z hodnot ukazatele im přitom vyplývá, že se souběžně zvyšoval **podíl**, kterým k úrovni plodnosti přispívaly **vdané ženy** (v tomto případě byl naopak okrajový pokles způsobený důsledky první světové války). Všechny tři ukazatele měly

podobný průběh, když naznačují určité zklidnění vývoje v 90. letech 19. století a v 60.-70. letech 20. století. V následujících letech se zvrátil vývoj hodnot im – podíl vdaných žen na úrovni plodnosti se významně snížil a stejně jako v závěru 19. století činil již pouze polovinu její možné úrovně. Jestliže se během první demografické revoluce úroveň plodnosti snižovala za současného zvyšování sňatečnosti, za tzv. druhého demografického přechodu se úroveň plodnosti snižuje za současného poklesu úrovně sňatečnosti.

Jak se v zrcadle těchto indexů vyvíjela mimomanželská plodnost? Její úroveň se dlouhodobě rovněž snižovala – minimální hodnoty byly dosaženy v 60. a 70. letech 20. století, tedy v době nejvyšší úrovně sňatečnosti. Od té doby se její úroveň zvyšuje – vzestup sice není příliš závratný, ale vzhledem k hlubokému propadu úrovně manželské plodnosti se projevuje relativně vysokým nárůstem podílu dětí rozených mimo manželství (před tímto vzestupem činila hladina mimomanželské plodnosti zpravidla 10 až 16 % úrovně manželské plodnosti, kdežto v roce 2001 to již byla zhruba třetina, ačkoli byla zhruba na třetině úrovně ih před jejím poklesem v závěru 19. století, kdy byl podíl dětí rozený mimo manželství maximálně 14 %; tento podíl byl poněkud vyšší u německého obyvatelstva, zatímco v jazykově českých oblastech zůstával na úrovni nižší – přibližně v rozmezí 0,04-0,06 vyjádřeno indexem ih). K vzestupu podílu dětí narozených mimo manželství přispívají tudíž jak pokles úrovně manželské plodnosti a pokles úrovně sňatečnosti, tak věková skladba neprovdaných žen. A dodejme, že se tak děje v takřka národnostně homogenním prostředí a že zatím její intenzita významněji nepřekročila úroveň z přelomu 19. a 20. století v jazykově českém prostředí.

Vývoj indexu plodnosti nevdaných žen (ih) a podílu plodnosti vdaných žen na celkové plodnosti (im) v letech 1857 - 2001 v České republice

Ludmila Fialová

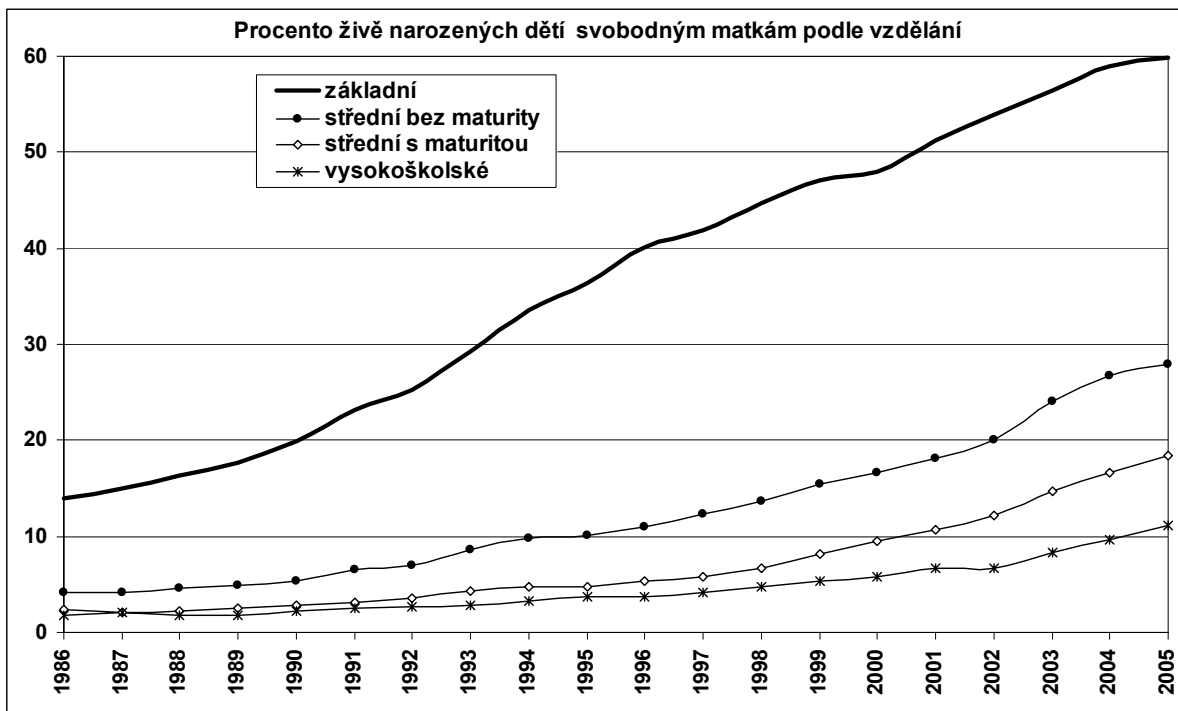
JE VYSOKÝ PODÍL DĚTÍ NAROZENÝCH MIMO MANŽELSTVÍ V ČR PROJEVEM WESTERNIZACE?

Politické události roku 1989 přinesly České republice ekonomickou transformaci, sociální diferenciaci i proměnu demografických trendů. K nejvýznamnějším demografickým změnám devadesátých let 20. století a přelomu 20. a 21. století patří dlouhodobý pokles intenzity plodnosti hluboko pod hladinu prosté reprodukce, snižování úrovně úmrtnosti ve středním a vyšším věku a historicky minimální počty sňatků. Nápadným fenoménem je **rychle rostoucí podíl dětí narozených mimo manželství**, který vzrostl ze 7,4% v roce 1986 na 31,8% v roce 2005, (počítáno ze živě narozených). Uvedené procento bývá někdy zjednodušeně interpretováno jako projev „westernizace“ demografického chování obyvatel České republiky. Pod tímto pojmem se přitom myslí liberalizace chování, jejímž jedním z projevů je pluralizace rodinných forem a to zejména ve smyslu posunu k typu kohabitace, která alternuje rodinu s dětmi legalizovanou sňatkem. Za nositele uvedených změn bývají považováni postmoderně orientovaní lidé s vyšším vzděláním. Tyto „úvahy“ vycházejí ze skutečnosti, že v řadě zemí se současně snížil počet sňatků a narostl podíl dětí narozených mimo manželství.

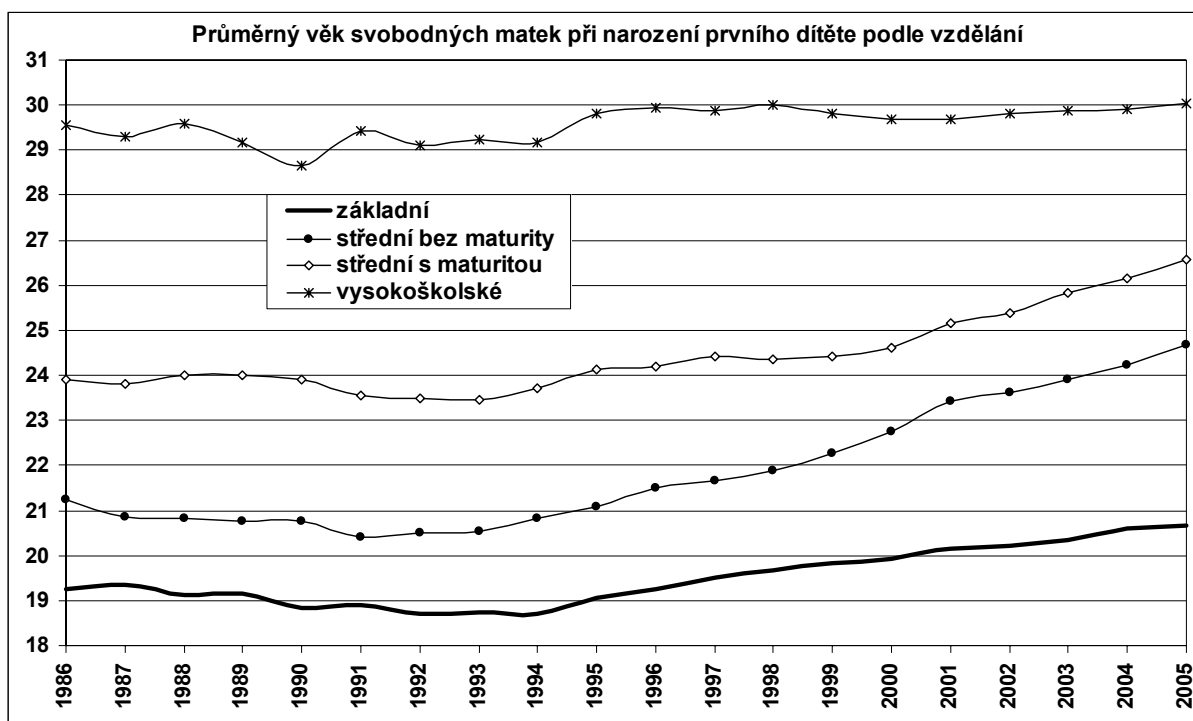
Změna počtu nebo procenta dětí rodičích se mimo manželství nemusí být jen otázkou změny či setrvalosti hodnotových orientací, ale může souviset s momentální (transversální) diferencovanou změnou v demografických trendech a strukturách. Vzestup procenta dětí narozených mimo manželství může být výsledkem rozdílnosti trendů mimomanželské a manželské plodnosti nebo odrazem změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu. Například procento dětí narozených mimo manželství se může významně zvyšovat důsledkem rychlejšího poklesu intenzity manželské plodnosti při nezměněné intenzitě mimomanželské plodnosti nebo při jejím pomalém narůstání. Rovněž zvýšení počtu nevdaných/neženatých může přispět k navýšení počtu i procenta dětí narozených mimo manželství, ačkoliv vlastní intenzita (děti narozené mimo manželství ku nevdaným ženám) se nemusí změnit. *Postih faktorů vysvětlujících nárůst procenta dětí narozených mimo manželství je tedy dnes novou a otevřenou otázkou komplexního charakteru. Faktory mohou být demografické (změna intenzit, struktur a jejich vzájemná interakce) nebo behaviorální (změna hodnotového systému), přičemž obě skupiny faktorů mohou být ovlivněny vnějším populačním klimatem (změna systému podpory rodiny, kdy např. pro sociálně slabší je finančně výhodnější sňatek neuzavírat, ap.) Uvedené faktory mohou působit současně, ve stejném i opačném směru i ve vzájemné kombinaci.*

V České republice vzrostl počet dětí narozených mimo manželství mezi roky 1986 a 2005 o 22 517 (z 9 892 v roce 1986 na 32 409 v roce 2005). Počet dětí narozených v manželství se snížil o 53 662 (ze 123 464 v roce 1986 na 69 802

v roce 2005). Největší váhu v nárůstu mimomanželsky živě narozených, o 16 589, představují děti narozené svobodným ženám (6 862 v roce 1986 a 25 753 v roce 2005). Podíl živě narozených dětí svobodným matkám ze všech živě narozených se tudíž zvýšil o 20 bodů (5% v roce 1986 a 25% v roce 2005). **Byl v posledních letech i nárůst intenzity plodnosti svobodných žen tak dramatický?** Omezíme-li se pouze na porovnání živě narozených v prvním pořadí svobodným a vdaným ženám, potom podíl živě narozených dětí v prvním pořadí svobodným matkám činil 8,7% v roce 1986 a 38,4% v roce 2005 v souboru živě narozených 1. biologického pořadí svobodným a vdaným matkám. Tento ukazatel vlastně vyjadřuje „volbu“ mezi svobodným mateřstvím a mateřstvím v manželství. Na tomto místě je však nutné si uvědomit, že vývoj procentuálních hodnot nezávisí pouze na nárůstu počtu dětí narozených svobodným matkám, ale také, jak již bylo uvedeno, na rychlosti poklesu počtu dětí narozených v manželství, ke kterému právě v průběhu devadesátých let docházelo. Zatímco v roce 1986 se narodilo v prvním biologickém pořadí v manželství 56 046 dětí, tak v roce 2005 to bylo pouhých 29 962 (počet živě narozených dětí v 1. pořadí svobodným matkám byl ve stejných letech: 5 639 a 18 685). Kdyby byl počet živě narozených v manželství v prvním pořadí v roce 2005 stejný jako v roce 1986, potom by podíl živě narozených svobodným v prvním pořadí z dětí narozených v prvním biologickém pořadí svobodným a vdaným činil v roce 2005 hypotetických 25% oproti pozorovaným 38%.

V České republice je **u svobodných žen**, podobně jako u všech žen, **intenzita plodnosti negativně korelována s vyšší vzdělání**. Ženy se základním vzděláním porodily 14% dětí jako svobodné v roce 1986 a 60% v roce 2005. U vysokoškolaček byly tyto hodnoty ve stejných letech 2% a 11%. Uvažujeme-li pouze děti narozené v prvním pořadí svobodným ženám, potom v roce 1986 se narodilo v prvním pořadí 5% dětí svobodným ženám ze všech živě narozených v prvním pořadí, u žen se základním vzděláním však tento podíl již činil 27%, toto procento narůstalo během celého sledovaného období a dosáhlo hodnoty 78% v roce 2005. Naopak ženy s maturitou a vysokoškolačky měly první dítě jako svobodné v méně než 5 procentech ještě na přelomu osmdesátých a devadesátých let dvacátého století. Čím bylo vyšší vzdělání svobodných matek, tím později došlo ke změně vývojového trendu ve smyslu nárůstu, u těch nejvzdělanějších až koncem devadesátých let 20. století. Podíl dětí svobodných vysokoškolaček činil v roce 2005 v souboru živě narozených dětí v prvním biologickém pořadí narozených vysokoškolačkám 17%.

Průměrný věk při narození prvního dítěte byl u svobodných matek také diferencován podle vzdělání, nejnižší byl u žen se základním vzděláním a nejvyšší u vysokoškolaček. Důležitá je diferenciace v čase. Mezi roky 1986 a 2005 se průměrný věk svobodného mateřství téměř nezměnil u žen se základním vzděláním, kde je stále kolem 20 let, ani u vysokoškolaček, kde zůstal na 30 letech. Průměrný věk při narození dítěte prvního biologického pořadí vzrostl pouze u žen se středním vzděláním bez maturity a s maturitou. Tyto trendově diferencované

průměry současně dávají odpověď na otázku, proč není v české společnosti příliš silná korelace v čase mezi podílem dětí narozených svobodným matkám a jejich věkem. Ženy se základním vzděláním vzhledem k tomu, že nezměnily počátek svého svobodného rodičovství, vytvářejí specifickou stabilizovanou subpopulaci. Třicetileté vysokoškolačky zřejmě mají již málo prostoru k posunu věku svobodného mateřství.

Svobodné mateřství je specifickým, multifaktoriálně podmíněným fenoménem. Podíl dětí narozených mimo manželství nepřesáhl v České republice 10% od druhé světové války do konce osmdesátých let dvacátého století, poprvé až v roce 1992, v roce 2005 to bylo již 31,8%. Na tomto nárůstu se více podílely ženy s nižším vzděláním, přičemž průměrný věk při narození těchto dětí se změnil velmi málo. Charakter uvedených proměn tedy nepotvrdil hypotézu o trendu postmodernismu, protože v České republice jsou „nosieli“ změn spíše lidé s nižším vzděláním a vysvětlení bude zřejmě souviset s aktuálním nastavením státní sociální politiky, neboť matky samoživitelky (za které jsou obecně považovány neprovdané ženy), mají nárok na vyšší sociální podporu než vdané ženy, a tato okolnost může být zajímavá právě pro mladé dosud svobodné ženy se základním vzděláním, jejichž postavení na trhu práce není vzhledem k jejich nízké kvalifikaci nejvýhodnější.

Podíl dětí narozených svobodným matkám podle jejich dosaženého vzdělání z úhrnu živě narozených v letech 1986-2005 v České republice

Rok	Dokončené vzdělání matky				
	základní	střední bez maturity	střední s maturitou	vysokoškolské	celkem
1986	14,0	4,2	2,4	1,8	5,1
1987	15,1	4,1	2,1	2,1	5,0
1988	16,3	4,6	2,3	1,8	5,2
1989	17,7	4,8	2,5	1,8	5,5
1990	19,8	5,4	2,8	2,2	6,1
1991	23,2	6,5	3,2	2,6	7,1
1992	25,2	7,0	3,5	2,7	7,8
1993	29,2	8,6	4,3	2,9	9,3
1994	33,6	9,7	4,7	3,3	10,7
1995	36,3	10,1	4,8	3,7	11,4
1996	40,1	11,1	5,4	3,8	12,4
1997	41,9	12,3	5,9	4,2	13,2
1998	44,7	13,6	6,6	4,7	14,2
1999	47,1	15,4	8,2	5,4	15,6
2000	48,0	16,7	9,6	5,7	16,6
2001	51,2	18,2	10,7	6,7	18,0
2002	53,9	20,1	12,2	6,7	19,5
2003	56,4	24,0	14,6	8,3	22,2
2004	59,0	26,8	16,6	9,6	24,0
2005	59,8	27,9	18,5	11,1	25,2

P O Z V Á N K A

na diskusní večery České demografické společnosti, které se konají
v posluchárně Z 1 Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6,
Praha 2, 2. patro (lze použít výtah)
v 16,30 hodin vždy třetí středu v měsíci

18. října 2006

Renata Vašková

***Životní strategie –náciiletých těhotných žen a matek
v České republice***

15. listopadu 2006

Dušan Drbohlav a kol.

***Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity
migrantů v Česku***

13. prosince 2006

Pavel Čtrnáct, Josef Škrabal

Sčítání lidu v České republice

Vážení přátelé,

jestliže Vás některé téma zaujalo, označte si laskavě příslušný večer do diáře ještě dnes. Další pozvánku dostanete až v lednu 2007. Máte-li zájem o zveřejnění informace o publikaci, která Vás zaujala, o semináři nebo konferenci, které připravujete, zašlete ji na adresu Společnosti. Zařadíme ji do dalšího čísla Zpravodaje, případně na www stránky Společnosti, jež se nalézají na adrese <http://www.natur.cuni.cz> - přidružené organizace. Zpravodaj můžete dostávat e-mailem; stačí sdělit adresu sekretářce společnosti na adresu demodept@natur.cuni.cz Ludmila Fialová

Zpravodaj České demografické společnosti ISSN 1213-7480. Vydává Hlavní výbor České demografické společnosti, Albertov 6, 128 43 Praha 2 (demodept@natur.cuni.cz). Redakční příprava a zabezpečení: Hlavní výbor ČDS, odpovědná redaktorka Ludmila Fialová; neprodejné. Vychází 3x ročně.